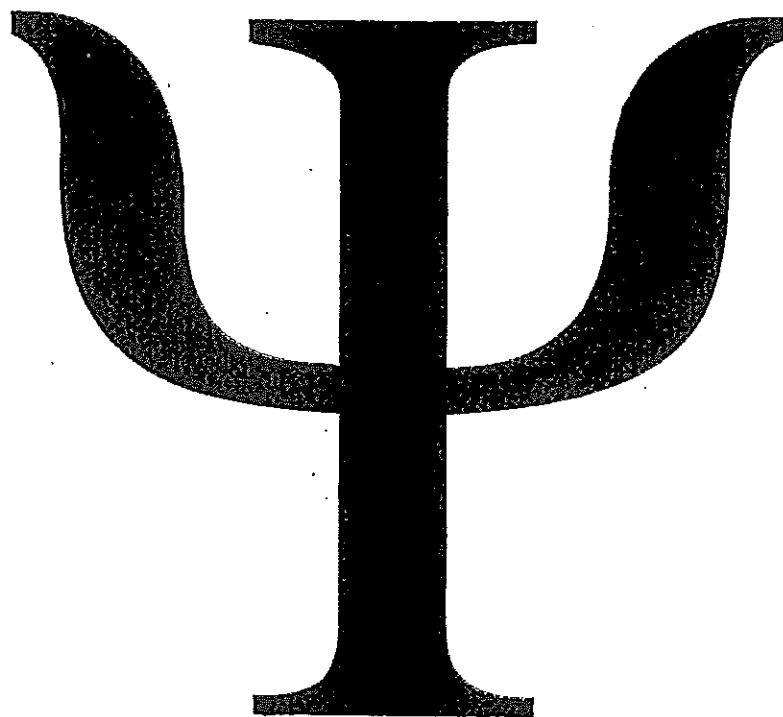

ČESKOSLOVENSKÁ PSYCHOLOGIE

ČASOPIS PRO PSYCHOLOGICKOU TEORII A PRAXI

ACADEMIA
ISSN 0009-062X

1 XXXVIII
94

LEXIKÁLNÍ PŘÍSTUP K OSOBNOSTI III: OVĚŘOVÁNÍ "BIG FIVE"

IVO ČERMÁK, MARTINA HŘEBÍČKOVÁ, LÍDA OSECKÁ

Psychologický ústav AV ČR, Brno

ABSTRACT

Lexical approach to personality III:
Verification of the "Big Five"

I. Čermák, M. Hřebíčková, L. Osecká

Up to now, the "Big Five" approach to personality has been verified at several levels. The authors of this study are concerned with the intercultural comparison of the occurrence of five factors of the personality description in different languages, the "Big Five" in relation to other structural models and personality questionnaires, with the five-factor model application to practice and with its critics.

Five factors, originally identified in English, are nowadays confirmed in Dutch, German, Italian, Russian and Chinese, and in the A'are and Orissa languages, too. Concerning Hungarian, Polish and Czech, the research has been already started.

In the article, the authors compare briefly the "Big Five" with other structural models and present an attempt at integrating the dimensional model of personality description with the circular model.

The five-factor structure of personality description is searched for among the items of the personality questionnaires. A questionnaire has

been also constructed that measures the separate dimensions of the "Big Five".

Recently, the "Big Five" approach is used even in the application spheres of psychology, e. g. in the work counselling, in clinical practice, in forensic psychology.

The critics is led not only by psychologists who do not share the conviction of the universal validity of the five factors; the "Big Five" followers have also got reservations concerning the method of the factor analysis itself, the selection and taxonomy of the personality relevant terms, the number and interpretation of particular factors, as well as the theoretical starting-points.

key words:

"Big Five" – cross-cultural comparison, structural models of personality, personality questionnaires, personality assessment

klíčová slova:

"Big Five" – interkulturní srovnávání, strukturální modely osobnosti, osobnostní dotazníky, posuzování osobnosti

1. INTERKULTURNÍ SROVNÁNÍ

Goldberg (1981) postuloval hypotézu o univerzalitě pětifaktorové struktury v různých jazycích a kulturách. Tato hypotéza byla prověřena v holandštině, němčině a italštině, ale také v některých asijských jazycích. Jediným slovanským jazykem, ve kterém byla provedena lexikální analýza rysových adjektiv, je ruština. V současnosti jsou rozpracovány studie v maďarštině, polštině a také v češtině.

V Holandsku zkoumali strukturu osobnosti nejen na základě osobnostně relevantních adjektiv, ale také na podstatných jménech a slovesech vybraných z holandského slovníku. Brokken (1978) provedl faktorovou analýzu sebeposouzení na škálách 1 203 adjektiv a zjistil, že s „Big Five“ strukturou korespondují pouze faktory Agreeableness a Conscientiousness, tři další faktory je možné interpretovat jako tři různé facety faktoru Extraverze (Extraverze, Dominance, Živost – Sprightliness). Šestý faktor vytily škály, které se vztahují k emocionální stabilitě, zároveň se škálami, které se v „klasické Big Five“ struktuře vyskytují u 5. faktoru. Costa a McCrae interpretují toto zjištění jako indikátory pro faktor Otevřenost ke zkušenosti.

Hofstee (1977) začlenil adjektiva z Brokkenova výzkumu do 42 kategorií s užitím

Došlo: 4. 8. 1993; I. Č., M. H., L. O., Psychologický ústav AV ČR, Veveří 97, 602 00 Brno

Peabodyho schématu a získal tak 143 shluků, z nichž pak odvodil osmifaktorovou strukturu. Pět faktorů se shoduje s Normanovým schématem, tři další faktory byly pojmenovány jako Konzervativismus (Conservatism), Religiozita (Religion), Pohlaví (Gender).

Hofstee, Brokken a Land (1981) zredukovali 143 shluků na soubor 96 škál. Z těchto škál extrahovali sedmifaktorovou strukturu; 5 faktorů se vztahuje ke klasické Normanově struktuře, dva další faktory pojmenovali jako Agrese (Aggression) a Konzervativismus.

DeRaad, Mulder, Kloosterman, Hofstee (1988) faktorovali 747 adjektiv a získali 10 faktorů. Nejméně 4 z nich: I. Chladnost (Coldheartedness), II. Příjemnost (Agreeableness), III. Hyperkritičnost (Censoriousness), IV. Poddajnost (Compliance) a snad i pátý faktor („Yuppiness“ jako aktivní styl života) vyjadřují různé aspekty Normanova faktoru Příjemnost (Agreeableness).

Holandané jako zatím jediní analyzovali v intencích BF přístupu také podstatná jména a slovesa. DeRaad (1992) odvodil z osobnostně relevantních a substantiv čtyřfaktorové řešení. První faktor pojmenoval jako Extraversion, ale sytily jej také škály patřící k emocionální stabilitě. Faktor vlastně vyjadřuje socializovanou verzi manicko-depresivního syndromu. Druhý faktor má jasný vztah k práci a lze jej interpretovat jako Conscientiousness (Svědomitost), třetí faktor lze pojmenovat jako Agreeableness a čtvrtý faktor vyjadřuje Intelpekt nebo Otevřenost kombinovanou s aspekty introverze-extraverze. Struktura odvozená z osobnostně relevantních sloves má pouze dva faktory, které lze interpretovat jako Agreeableness a Emotional Stability (Emocionální stabilita). V třífaktorovém řešení se faktor Agreeableness rozštěpí na faktor Agreeableness a Podpora (Support), ve čtyřfaktorovém řešení se přidává ještě faktor Verbal Aggression (Verbální agrese), v pětifaktorovém řešení se vynoří tradiční faktor Conscientiousness.

Ostendorf (1990) použil přeložené škály používané jinými autory k identifikaci Big Five a také škály z původní německé taxonomie. V obou případech se replikovala známá pětifaktorová struktura. Největším faktorem je faktor Agreeableness, který se při rotaci více než pěti faktorů rozpadne na 3 faktory, které je možné interpretovat jako 3 facetu faktoru Agreeableness. Na rozdíl od amerických a holandských výzkumů je v němčině poměrně dominantní faktor Intelpekt, který se v sedmifaktorovém řešení rozpadne na faktor Intelpekt a Kreativität.

Caprara a Perugini (nepublikovaný rukopis) na italských reprezentativních souborech adjektiv extrahovali v jedné studii pouze 4 faktory (chyběl faktor intelekt), v další studii se sice faktor Intellect objevil, ale chyběl faktor Conscientiousness. Lze říci, že v italštině se Big Five struktura replikovala s jistými kulturními odlišnostmi. Intellect a Conscientiousness se v italštině pravděpodobně málo používají k popisu osobnosti. Dominance a extraverze mají tendenci rozpadat se do dvou samostatných faktorů.

V Asii se výzkumy tohoto druhu rozvíjejí zásluhou Bonda a jeho spolupracovníků (Bond & Forgas, 1984; Bond & Nakazato & Shiraishi, 1975). V těchto studiích se pracovalo s 20 Normanovými proměnnými přeloženými do čínštiny. Yang a Bond (1990) použili reprezentativní soubor rysových adjektiv, z kterého získali sice pětifaktorovou strukturu, ale poněkud odlišnou od standardní „pětky“. Čínské bipolární faktory byly označeny jako: Sociální orientace – Zaměřenost na sebe (Social orientation – Self centeredness), Kompetence – Nekompetence (Competence – Impotence), Nápadnost – Konzervativismus (Expressiveness – Conservatism,) Sebekontrola – Impulsivita (Self-Control – Impulsiveness), Optimismus – Neuroticismus (Optimism – Neuroticism). Church a Katibag (1989) provedli faktorovou analýzu údajů získaných od filipínských studentů, kteří hovořili anglicky a jazykem tagalog. Získané faktory interpretovali v rámci terminologie Big Five. Tuto studii pokládá John (1990)

za nejhodnotnější důkaz existence Big Five struktury v kontextu východní kultury, neboť zde nebyl použit obvyklý postup, tj. posuzování adjektiv, nýbrž zkoumané osoby měly posoudit chování, které jim bylo předloženo v psané podobě. V jedné z posledních asijských studií (Siu Mui Yková & Bond; 1993) srovnávají její autoři výsledky získané na základě „importovaných“ škál přeložených z angličtiny s výsledky získanými z originálních čínských adjektivních škál. Na importovaných škálách se replikovalo 6 faktorů; jako samostatné faktory se vyčlenily Intelekt (Intellect) a Otevřenost (Openness), 6 faktorů se replikovalo také na originálních škálách Dominance, Sociální jistota (Social certainty), Nápadnost (Expressiveness), Vzdělaná mravnost (Educated morality), Neuroticismus (Neuroticism), Heterosexuální zájem (Heterosexual interest).

White (1980) našel faktor I a II v jazyce A'are (Šalamounovy ostrovy) a Orissa (Indie).

Také v ruštině (Šmeljev, 1993) byla z reprezentativního souboru adjektiv získána Big Five struktura.

2. BIG FIVE A JINÉ STRUKTURÁLNÍ MODELY

Cattellův model přes svoji problematičnost představuje průkopnickou práci v oblasti „geometrie osobnosti“. Cattell uvažuje v rámci hierarchické struktury osobnosti o faktorech vyššího řádu. Již v roce 1956 vyslovil domněnku, že korelací jeho 16 faktorů by bylo možno získat čtyřfaktorovou strukturu osobnosti; v pozdějších pracích prezentuje různé varianty této hierarchické struktury (např. Cattell, 1973). Z jeho škál vychází řada autorů, kteří se věnovali analýze struktury osobnosti.

Eysenckův dvoufaktorový model osobnosti (Extraverze a Neuroticismus) zahrnuje dvě ze základních dimenzí BF. Pozdější třífaktorový Eysenckův model osobnosti, doplněný o faktor psychoticismu (Eysenck, 1970), porovnali empiricky s pětifaktorovým modelem Goldberg a Rosolacková (1993). Podle jejich zjištění je Eysenckův faktor psychoticismu vyjádřením extrémní úrovně dvou faktorů BF, a to faktoru II (Příjemnost) a faktoru III (Svědomitost). Goldbergova nálezy potvrzují i Mlačic a Knezović (1992).

Podobně byl model BF porovnán s Murrayho systémem potřeb (Costa & McCrae 1988b, Borkenau & Ostendorf, 1989), s Roschovým modelem sémantických teorií (Hampson, 1988) a s Osgoodovým modelem sémantické reprezentace (Ostendorf, 1990). Výsledky těchto studií více méně podporují hypotézu o možnosti interpretovat i jiné osobnostní systémy pomocí modelu „Big Five“.

Uvedené modely osobnosti jsou dimenzionální. Další variantou strukturálních modelů osobnosti jsou kruhové modely, které zahrnují i kombinace základních dimenzí.

Interpersonální kruh, známý českým psychologům zejména z Learyho pojetí (1957), vychází z názoru Horneyové a Sullivana, podle něhož interpersonální chování může být smysluplně organizováno kolem dvou hlavních os: Láska – Nenávist a Síla (resp. Status). Tento kruhový model rozvíjí např. Lorr (1986) a především Wiggins (1979) se svými spolupracovníky (např. Wiggins, Trapnel, Phillips, 1988). Dimenze jejich kruhového modelu interpersonálního chování korespondují s dvěma dimenzemi pětifaktorového modelu: I. BF (u Wigginsse Dominance vs. Submisivita) a II. BF (u Wigginsse Láska vs. Nenávist; Wiggins & Trapnell & Phillips, 1988). Protože však některé rysy nejsou v této metodě zachyceny, vyvinuli Trapnell a Wiggins v roce 1990 dodatečné škály pro měření zbývajících faktorů. Lorrova (1986) metoda obsahuje pět škál, z nichž tři (Interpersonální začlenění – Involvement, Socializace a Autonomie) reflektují I. a II. dimenzi, zbývajících dvě (Sebekontrola a Stabilita) odkazují ke Svědomitosti a Neuroticismu v BF.

V poslední době se stoupečníci kruhového a dimenzionálního modelu pokoušejí integrovat oba přístupy do modelu označovaného ABDC (Abridged Big Five Dimensional Circumplex – Hofstee & de Raad & Goldberg, 1992) a prostorového modelu (Saucier, 1992). Výhodou spojení obou přístupů je možnost zaměřit se na to, co v dimenzionálním modelu nebylo postiženo, totiž na: a) proměnné mezi faktorovými póly, což napomáhá porozumění procesu přecházení jednoho rysu do druhého v sémantickém prostoru jednoho faktoru; b) proces vzájemného přecházení rysů, které sytí jednotlivé faktory, tj. na sémantickou kohesi rysů.

Není to jenom Eysenck, který se domnívá, že pět faktorů je příliš mnoho. Rovněž J. Block (podle Goldberg, 1992) podporuje dvoufaktorový model osobnosti (Sebevhláda a Přizpůsobivost). A. Tellegen se nechal více ovlivnit výzkumy BF (podle Goldberga, 1992, 1993) a včlenil do svého původně třífaktorového modelu [Pozitivní emocionalita (I), Negativní emocionalita (II) a Zdrženlivost (Constraint) (III)] zbývající dva faktory BF (Příjemnost a Kulturu). Hogan (1986) nabídl šestifaktorovou variantu BF a Zuckerman (1991, 1992) uvedl svůj vlastní model BF, který odvodil ze škál různých dotazníků. Předpokládal existenci sedmi faktorů (Aktivita, Sociabilita, Impulsivita, Socializace, Hlad po podnětech – Sensation-seeking, Emocionalita, Sociální desirabilita). Pomocí rotace faktorů pak získal třífaktorové řešení (Sociabilita, Impulzivní nesocializovaný hlad po podnětech, Emocionalita resp. neuroticismus). Jeho alternativa BF se liší od modelů navrhovaných jinými autory také tím, že Zuckerman ji dává do souvislosti s psychobiologickým základem osobnosti. Zahrnuje faktory Sociabilitu, Neuroticismus-anxieta, Impulzivní nesocializovaný hlad po podnětech, Agresi-hostilitu a Aktivitu.

3. BIG FIVE A DOTAZNÍKY

Pětifaktorová struktura byla identifikována především při použití sebeposuzovacích a posuzovacích škál většinou zakotvených bipolárními adjektivy. Hypotéza, že podobná strukturace se vyskytuje i u dotazníkové formy odpovědí, kde osoba vypovídá, co typicky cítí nebo dělá, byla vyslovena řadou autorů rozvíjejících tento přístup (Amelang & Borkenau, 1982; Digman, 1990; Goldberg, 1981; Hogan, 1983). Empirické studie tento předpoklad potvrzovaly. Digman (1990) analyzoval škály korelací HSPQ a zjistil, že čtyři faktory druhého řádu byly faktorům získaným z posuzovacích škál I–IV. Amelang a Borkenau (1982) zjistili bez znalosti amerických výzkumů, že Cattellův, Guilfordův a Eysenckův systém je možné interpretovat z hlediska Big Five. Podobně Birenbaum a Montag (1986), aniž si byli vědomi amerických výzkumů, provedli faktorovou analýzu Cattellova 16 PF společně s Zuckermanovou metodou Sensation Seeking Scales (Zuckerman a kol., 1964) na vzorku izraelské populace. Výsledkem bylo pětifaktorové řešení. Digman v roce 1988 (podle Digman, 1990) replikoval jejich výzkum s podobnými závěry. U jiných dotazníků jako např. u MMPI, MBTI, Eysenck Personality Inventory, Guilford-Zimmerman Temperament Survey, Wiggins Interpersonal Adjective Scales, Myers-Briggs Jungs Type Indicator, Blocks California Q-Set, jsou výsledky týkající se ověření pětifaktorové struktury rozporuplné (Costa & McCrae, 1988; Costa & Busch & Zondermann & McCrae, 1986; McCrae, 1989; McCrae & Costa, 1985; McCrae & Costa, 1989).

Costa a McCrae zkonstruovali dotazník měřící jednotlivé dimenze BF. Dosud existují jeho tři varianty. Původní z roku 1985 obsahovala pouze položky pro měření tří výše zmíněných dimenzí. Další verze z roku 1989 NEO-PI/NEO-FFI (NEO Five factor inventory) zahrnovala již položky pro identifikaci všech pěti faktorů. Nejnovější verze NEO-PI-R (1992) měří 30 separovaných rysů, 6 facet pro každý faktor, 8 položek pro každou facetu (celkem 240 položek). Dotazník má dvě formy, pro sebe-

posouzení a posouzení jiných osob. Ověřováním NEO-PI a jeho verzí se zabývají v Německu Peter Borkenau a Fritz Ostendorf (1990, 1991).

Bond a Wai-kwan Li přeložili NEO-PI-R do čínštiny a Fung Yi Liu jej administroval 100 studentům. I přes kulturně podmíněné dílčí odlišnosti způsobené rozšířením dotazníku o tři škály, lze v podstatě pětifaktorovou strukturu najít i v těchto výsledcích.

4. APLIKACE BF

McCrae a John (1992) jsou přesvědčeni, že pětifaktorový model je základní objev v psychologii osobnosti, jakési jádro vědění, ze kterého lze odvíjet další nálezy; současně jde o model užitečný pro individuální diagnostiku. Smith a Williamsová (1992) jsou přesvědčeni, že model BF je díky své konstrukční validitě schopen řešit problém teoreticky nezdůvodněného používání často redundantních konceptů ve zdravotnické psychologii. Jiní autoři se domnívají, že BF objasňuje některé dosud skryté aspekty A typu chování, hostility a zdravotních komplikací pacientů především s nemocemi oběhového systému (Costa & McCrae, 1987 a, b; Costa & McCrae & Demborski, 1989; Watson & Pennebaker, 1989; Demborski a kol., 1989; Siegman a kol., 1987). Widiger a Trull (1992) považují BF model za nejzajímavější dimensionální model pro přesnější rozlišení osy I (osobnostní poruchy) a osy II (jiné poruchy) z Diagnostického a statistického manuálu mentálních poruch Americké psychiatrické společnosti (DSM-III-R, 1987). McCrae a Costa (1991) považují za užitečné zabývat se aplikací BF v poradenství. McCrae a John (1992) naznačují možnosti využití tohoto modelu i ve forenzní sféře. Barrick a Mount (1991) se na základě svých zjištění domnívají, že je těžké si představit povolání, ve kterém by rysy sytící faktor Svědomitost nepřispívaly k úspěchu v povolání. Nálezy Tetta a kol. (1991) ukazují, že osobnostní proměnné blízké spíše faktoru II (Příjemnost) v BF modelu vysoce korelovaly s výkonem v povolání. Goldberg (1992) považuje BF model za užitečný vztahový rámec pro osobnostně orientovanou analýzu volby povolání. Vztahem BF modelu k depresi, ke stesku po domově a ke stylu vedení ve vojenských podmínkách se zabývali Jong, Eck a Bos (1992). Little, Lecci a Watkinsonová (1992) zkoumají způsob, kterým trvalé rysy osobnosti reprezentované BF modelem ovlivňují osobní praktické akční konstrukty, tj. osobní projekty, kterými se jedinec zabývá ve svém každodenním životě. Miller (1991) referuje o své zkušenosti s modelem BF operacionalizovaným v NEO-PI. Na základě své zkušenosti považuje BF model za prostředek, který mu usnadnil dvouletou psychoterapii 119 ambulantních pacientů. Zjistil, že Neuroticismus ovlivňuje intenzitu a délku pacientovy tísně (distresu), Extraverze má vliv na pacientův entuziasmus pro léčbu, Otevřenost hraje roli v pacientových reakcích na terapeutovy intervence, Příjemnost ovlivňuje reakce pacienta na osobu terapeuta a Svědomitost působí na ochotu pacienta zapojit se aktivně do psychoterapie.

V poslední době se využití modelu BF v praxi věnuje značná pozornost, což dokumentuje i monotematicky zaměřené číslo časopisu *Journal of Personality Assessment* (č. 3, 1991) a *Journal of Personality* (č. 2, 1992).

5. KRITIKA PĚTIFAKTOROVÉHO MODELU

Je přirozené, že pětifaktorový model osobnosti má již své kritiky, kteří pocházejí dokonce i z řad samotných přívrženců tohoto přístupu.

Někteří autoři se odvolávají na Allportovo upozornění, že struktura osobnosti se liší od struktury pojmů, kterými osobnost popisujeme. Mnozí si v tomto kontextu kladou otázku, zda rysy jsou reálnými vlastnostmi (Kenrick & Funder, 1991).

John (1990) reflektuje některé kritiky vytýkající BF, že pětifaktorová struktura je důsledkem počáteční selekce proměnných, že proměnné jsou vybírány tak, aby se hodily do BF, a že v některých studiích je použit relativně malý počet deskriptorů.

John (1989) si klade otázku, zda existuje jen jeden model BF, neboť každý badatel má svou vlastní verzi BF. Nejde jen o nejdiskutovanější pátý faktor, ale i třetí faktor bývá interpretován s příklonem k různým aspektům jako Svědomitost, Závislost, Konformita, Opatrnost, Zájem o úkol, Vůle k výkonu.

Eysenck (1992) se domnívá, že na základě psychometrických kritérií nejsme schopni se rozhodnout pro tří- nebo pětifaktorový model. Eysenck je přesvědčen, že pět faktorů pro postižení struktury osobnosti je zbytečně mnoho a že Psychoticismus z jeho modelu je zcela dostačující, neboť zahrnuje II. i III. faktor BF. Rovněž Cloninger (1988), Gough (1987), Tellegen (1985) formulovali třífaktorové teorie. Digman (podle Goldberg, 1992) naznačil, že BF lze interpretovat dokonce dvěma faktory vyššího řádu – Socializace (kombinace A, C a nízkého N) a Sebeaktualizace (kombinace E, O a nízkého N). Na vzájemnou nekonsistenci jednotlivých pojetí poukazují i samotní stoupenci BF (McCrae & John, 1992)

Naopak Merschon a Gorsuch (1988) tvrdí, že je přesnější predikovat chování na základě individuálních škál 16 PF než z faktorů vyššího řádu. Také Block (1971) preferuje analýzu individuálních položek Q třídění, protože nálezy na úrovni položek mohou poskytnout adekvátnější porozumění osobnosti než analýza Q třídění faktorů vyššího řádu.

Podle Zuckermana (1992) musí základní faktory osobnosti splňovat tato kritéria: 1. reliabilní identifikace faktorů pomocí různých metod u obou pohlaví v různých věkových skupinách, atd.; 2. nejméně střední míra dědičnosti; 3. identifikace podobných rysů chování u subhumánních druhů; 4. identifikace dimenzí s biologickými markery. BF model splňuje podle něho pouze první podmínku.

Výhrady se týkají i užívání stejných jazykových prostředků pro posuzování navivní osobou a psychologickou interpretací těchto posouzení. Tato námitka se zdůvodňuje zpravidla tím, že psychologické a přirozené pojmy nejsou izomorfní. Výzkumy prováděné v rámci BF zpochybňují tuto kritiku (John, 1989, 1990; McCrae & John, 1992).

Ani statistické techniky užívané ve výzkumech tohoto druhu nezůstávají bez kritické odezvy. Výhrady se týkají např. selekce počtu faktorů, metody rotace v rámci faktorové analýzy apod. (Borkeu & Ostendorf, 1990; Costa & McCrae, 1992).

Adams (1992) přiznává modelu BF významné místo ve vývoji psychologických teorií osobnosti, nicméně upozorňuje na řadu jeho omezení. BF není schopen zachytit konstrukty ležící mimo rysy, je neadekvátní, pokud jde o predikci specifického chování, vnucuje kauzální explanaci chování a prožitku, nebere v úvahu kontextuálnost a podmíněnost lidské zkušenosti, spočívá na jednoduchých, nekontingentních a implicitně srovnatelných tvrzeních o osobách. V zásadě jde podle něho v BF přístupu o „psychologii cizince“, kde pozorovatel poskytuje rychlou, ale povrchní informaci o sobě samém nebo o jemu blízkých osobách někomu, kdo o nich nic neví.

McCrae (1990) tvrdí, že rysový přístup v BF se již vyčerpал a další směr bádání spatřuje v zaměření na empirické studie spojující adjektivní faktory s psychologickými koncepty jiných teorií a naznačuje, že budoucnost BF spočívá v analýze vět a celých textů s ohledem na proponované faktory.

Briggs (1989), kromě již některých zmíněných výhrad (nedostatečná korespondence mezi představiteli BF, odlišné počty faktorů, neteoretická strategie výzkumu BF, případně BF jako implicitní teorie osobnosti; také Borkeu & Ostendorf, 1987), uvádí navíc nejasný ontologický status BF, tj., že rysová struktura nemusí korespondovat se sociální realitou a neuropsychickou bází. BF má podle něho také omezenou deskriptivní užitečnost a prediktivní sílu pro vytváření hypotéz.

Univerzalitu adjektiv, která nejčastěji slouží jako výchozí lexikální materiál v BF, zpochybňuje např. Dixon (1977), neboť ne všechny jazyky je mají ve svém lexiku. Podstatná jména a slovesa se naopak vyskytují ve všech jazycích a nahrazují adjektiva tam, kde neexistují.

Ti z hnutí Big Five, kteří uvěřili, že našli klíč k výkladu osobnosti, naopak tvrdí, že pět základních dimenzí osobnosti je ověřeno longitudinálními studiemi a potvrzováno sebeposouzením a posouzením jiných osob. Dokazují, že rysy vztahující se ke každému z faktorů byly nalezeny v různých osobnostních systémech, v přirozeném jazyce rysových deskriptorů. Rovněž se opírají o zjištění, že stejné faktory lze identifikovat v odlišných věkových skupinách, u obou pohlaví, v různých rasách a jazykových skupinách. Pětifaktorovou strukturu objevují nejenom na základě jednoslovných výrazů, ale vyvozují ji i z analýzy posouzení různých způsobů chování. Jsou přesvědčeni, že faktory mají biologický základ, že rysy jsou trvalé, odvozené z vzorců chování, stabilní v čase. Validita pětifaktorové struktury je podle nich velmi vysoká i proto, že je opakovaně potvrzována v mnoha různých studiích. Pět faktorů podle stoupců tohoto přístupu neexistuje pouze v jejich myslích, ale reálnou existenci zdánlivě magické „pětky“ podporuje i její využitelnost v praktické psychologii. (např. Costa & McCrae, 1992; Buss & Craik, 1980; Botwin & Buss, 1989; Digman, 1990; Kenerick & Funder, 1991).

Lze předpokládat, že čeští psychologové budou spíše skeptičtí vůči modelu Big Five a budou jej považovat za labutí píseň strukturálně jazykového přístupu k osobnosti. Avšak zdánlivě na povrchu setrvávající deskriptivní lexikální model v sobě skrývá možnosti specifickým způsobem přispět k pochopení společných vlastností člověka jako druhu. Big Five se tak může stát východiskem pro teorii doplňující diskutovanou lingvistickou hypotézu o tzv. nostratickém jazyku, tj. o společných kořenech všech jazyků.

LITERATURA

- A d a m s, D. P.: The Five-Factor model in personality: A critical appraisal. *Journal of Personality*, 60, 1992, č. 2, s. 329–361.
- A m e l a n g, M. – B o r k e n a u, P.: Über die faktorielle Struktur und externe Validität einer Fragebogen-Skalen zur Erfassung von Dimensionen der Extraversion und emotionalen Labilität. *Zeitschrift für Differentielle und Diagnostische Psychologie*, 1982, 3, s. 119–146.
- B a r r i c k, M. R. – M o u n t, M. K.: The Big Five personality dimensions and job performance: A meta-analysis. *Personel Psychology*, 44, 1991, s. 1–26.
- B i r n b a u m, M. – M o n t a g, I.: On the location of the sensation seeking construct in the personality domain. *Multivariate Behaviour Research*, 21, 1986, s. 357–373.
- B l o c k, J.: *Lives through time*. Berkley, CA, Bancroft Books, 1971.
- B o n d, M. H. – F o r g a s, J. P.: Linking person perception to behavior intention across cultures: The role of cultural collectivism. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 15, 1984, s. 337–352.
- B o n d, M. H. – N a k a z a t o, H. – S h i r a i s h i, D.: Universality and distinctiveness in dimensions of Japanese person perception. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 6, 1975, č. 3, s. 346–355.
- B o r k e n a u, P. – O s t e n d o r f, F.: Descriptive consistency and social desirability in self nad peer reports. *European Journal of Personality*, Vol. 3, 1989, s. 31–45.
- B o r k e n a u, P. – O s t e n d o r f, F.: Comparing exploratory and confirmatory factor analysis: A study on the five-factor model of personality. *Personality and Individual Differences*, 11, 1990, s. 515–524.
- B o r k e n a u, P. – O s t e n d o r f, F.: Ein Fragebogen zur Erfassung fünf robuster Persönlichkeitsfaktoren. *Diagnostica*, 37, 1991, Heft 1, s. 29–41.
- B o r k e n a u, P. – O s t e n d o r f, F.: Fact and fiction in implicit personality theory. *Journal of Personality*, 55, 187, s. 415–443.
- B o t w i n, M. D. – B u s s, D. M.: Structure of act-report data: Is the Five-Factor model of personality recaptured? *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 1989, č. 6, s. 988–1001.
- B r i g g s, S. R.: The optimal level of measurement for personality constructs. In: Buss, D. M. – Cantor, N. (Eds.), *Personality psychology: Recent trends and emerging directions*. New York, Springer-Verlag 1989, s. 246–260.

- Brokken, F. B.: The language of personality. (Doktorská disertace.) Rijksuniversiteit te Groningen, Groningen 1978.
- Buss, D. M. – Craik, K. H.: The act frequency concept of dispositions: Dominance and prototypically dominant acts. *Journal of Personality*, 48, 1980, s. 379–392.
- Caprara, G. V. – Perugini, M.: Personality described by adjectives: Could be the “big five” extended to an Italian context? (nepublikovaný rukopis)
- Cattell, R. B.: Personality and mood by questionnaire. San Francisco, Jossey-Bass 1973.
- Costa, P. T. – Busch, C. M. – Zonderman, A. B. – McCrae, R. R.: Correlations of MMPI factor scales with measures of the five-factor model of personality. *Journal of Personality Assessment*, 50, 1986, s. 640–655.
- Costa, P. T. – McCrae, R. R.: Neuroticism, somatic complaints, and disease: Is the bark worse than the bite? *Journal of Personality*, 55, 1987a, s. 299–316.
- Costa, P. T. – McCrae, R. R.: Personality assessment in psychosomatic medicine. Value of trait taxonomy. In: Fava, G. A. – Wiese, T. N. (Eds.), *Advances in psychosomatic medicine: Vol. 17. Research paradigms in psychosomatic medicine*, Basel, Switzerland: Karger 1987b, s. 71–82.
- Costa, P. T. – McCrae, R. R.: The NEO-PI/NEO-FFI manual supplement. Odessa, Fl. Psychological Assessment Resources, 1988a.
- Costa, P. T. – McCrae, R. R.: From catalog to classification: Murray’s needs and the five-factor model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 1988b, č. 2, s. 258–265.
- Costa, P. T. – McCrae, R. R. – Dembroski, T. M.: Agreeableness vs. antagonism: Explication of a potential risk factor for CHD. In: Siegman, A. – Dembroski, T. M. (Eds.), *In search of coronary-prone behaviour: Beyond Type A*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates 1989, s. 41–63.
- Costa, P. T. – McCrae, R. R.: NEO PI-R Professional Manual. Odessa, Fl. Psychological Assessment Resources, 1992.
- Dembroski, T. M. – MacDougall, J. M. – Costa, P. T. – Grandits, G.: Components of hostility as predictors of sudden death and myocardial infarction in the Multiple Risk Factor Intervention Trial. *Psychosomatic Medicine*, 51, 1989, s. 514–522.
- De Raad, B. – Mulder, E. – Kloosterman, K. – Hofstee, W. K. B.: Personality-descriptive verbs. *European Journal of Personality*, Vol. 2, 1988, s. 81–96.
- De Raad, B. – Hendriks, A. A. J. – Hofstee, W. K. B.: Towards a refined structure of personality traits. *European Journal of Personality*, Vol. 6, 1992, s. 301–319.
- Digman, J. M.: Personality structure: Emergence to the five-factor model. *Annual Review of Psychology*, 41, 1990, s. 417–436.
- Dixon, R. M. W.: Where have all the adjectives gone? *Studies in Language*, 1977, č. 1, s. 19–80.
- Eysenck, H. J.: The structure of human personality. London, 1970.
- Eysenck, H. J.: Four ways five factors are not basic. *Personality and Individual Differences*, 13, 1992, č. 6, s. 667–673.
- Goldberg, L. R.: Language and individual differences: The search for universals in personality lexicons. In: Wheeler, L. (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology*. Vol. 2., Beverly Hills, Sage 1981, s. 141–165.
- Goldberg, L. R.: The development of markers of the Big-Five factor structure. *Psychological Assessment*, 4, 1992, s. 26–42.
- Goldberg, L. R.: The structure of phenotypic personality traits. *American Psychologist*, 48, 1993, č. 1, s. 26–34.
- Goldberg, L. R. – Rosolack, T. K.: The big-five factor structure as an integrative framework: An empirical comparison with Eysenck’s P-E-N model. In: Halverson, C. F., Kohnstamm, G. A., Martin R. P. (Eds.): *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood*. New York, 1993.
- Gough, H. G.: California Psychological Inventory administrator’s guide. Palo Alto, CA, Consulting Psychologists Press 1987.
- Hampson, S. E.: The construction of personality. London, Routledge 1988.
- Hofstee, W. K. B.: Preliminary steps in structuring the set of 1204 Dutch personality descriptive adjectives. The Netherlands, University of Groningen 1977.
- Hofstee, W. K. B. – Brokken, F. – Land, H.: Constructie van een Standaard-Persoonlijkheds-Eigenschappenlijst (S. P. E. L.). *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 36, 1981, s. 443–452.
- Hofstee, W. K. B. – De Raad, B. – Goldberg, L. R.: Integration of the big five and circumplex approaches to trait structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 1992, č. 1, s. 146–163.
- Hogan, R.: Socioanalytic theory of personality. In: Page, M. M. (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation: Personality-current theory and research*. Lincoln, University of Nebraska press 1983, s. 55–89.
- Hogan, R.: Hogan Personality Inventory manual. Minneapolis, National Computer Systems 1986.
- Church, T. A. – Katigbak, M. S.: Internal, external, and self-report structure

- of personality in a non-western culture: An investigation of cross-language and cross-cultural generalizability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1989, č. 5, s. 857-872.
- Jackson, D. N.: *Personality Research Form manual* (3rd. ed.). Port Huron, Mi, Research Psychologists Press 1984.
- John, O. P.: Towards a taxonomy of personality descriptors. In: Buss, D. M. - Cantor, N. (Eds.), *Personality Psychology: Recent Trends and Emergence Directions*. New York, Springer Verlag 1989, s. 261-271.
- John, O. J.: The search for basic dimensions of personality. In: McReynold, P. (Ed.), *Advances in Psychological Assessment*, Vol. 7, New York, Plenum Press 1990, s. 1-37.
- De Jong, R. D. - Van Eck, H. C. M. - Van de Bos, K.: Big Five personality factors, leadership and military functioning. Paper presented at Sixth Conference of EAPP, Groningen, June 1992.
- Kenerick, D. T. - Funder, D. C.: The person-situation debate: Do personality traits really exist? In: Derlega, V. J. - Winstead, B. A. - Jones, W. H. (Eds.), *Personality: Contemporary Theory and Research*, Chicago, Nelson-hall publisher 1991, s. 150-174.
- Leary, T. F.: *Interpersonal diagnosis of personality: A functional theory and methodology for personality evaluation*, New York, Ronald press 1957.
- Little, B. R. - Lecci, L. - Watkinson, B.: Personality and Proposal Projects: Linking Big Five and PAC Units of Analysis. *Journal of Personality*, 60, 1992, s. 501-525.
- Lorr, M.: *Interpersonal Style Inventory (ISI) manual*. Los Angeles, Western Psychological Services 1986.
- McCrae, R. R. - Costa, P. T.: Openness to experience. In: Hogan, R. - Jones, W. H. (Eds.), *Perspectives in Personality*, Vol. 1, Greenwich, CT, JAI Press 1985a, s. 145-172.
- McCrae, R. R. - Costa, P. T.: Updating Norman's "adequate taxonomy": Intelligence and personality dimensions in natural language and in questionnaires. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 1985b, č. 3, s. 710-721.
- McCrae, R. R. - Costa, P. T.: Rotation to maximize the construct validity of factors in the NEO personality inventory. *Multivariate Behavioral Research*, 24, 1989, č. 1, s. 107-124.
- McCrae, R. R.: Trait and trait names: How well is openness represented in natural languages? *European Journal of Personality*, Vol. 4, 1990, s. 119-129.
- McCrae, R. R. - Costa, P. T.: Adding Liebe und Arbeit: The full five-factor model and well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 1991, č. 2, s. 227-232.
- McCrae, R. R. - John, O. P.: An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60, 1992, s. 175-215.
- Mershon, B. - Gorsuch, R. L.: Number of factors in the personality sphere: Does increase in factors increase predictability of real-life criteria? *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 1988, s. 675-680.
- Miller, T. R.: The psychotherapeutic utility of the five-factor model of personality: A clinician's experience. *Journal of Personality Assessment*, 57, 1991, č. 3, s. 415-433.
- Mlačić, B. - Knezović, Z.: The structure and relations between Goldbergs inventory and Eysencks EPQ-SR. Paper presented at Sixth Conference of EAPP in Groningen, June 1992.
- Ostendorf, F.: *Sprache und Persönlichkeitsstruktur: Zur Validität des Fünf-Faktoren-Modells der Persönlichkeit*. Regensburg, Roderer Verlag 1990.
- Saucier, G.: Benchmarks: Integrating affective and interpersonal circles with the big-five personality factors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 1992, č. 6, s. 1025-1035.
- Siegmán, A. W. - Dembroski, T. M. - Ringel, N.: Components of hostility and the severity of coronary artery disease. *Psychosomatic Medicine*, 49, 1987, s. 127-135.
- Siu Mui Yik, M. - Bond, M. H.: Exploring the dimensions of Chinese person perception with indigenous and imported constructs: crating a culturally balanced scale. *International Journal of Psychology*, 28, 1993, č. 1, s. 75-95.
- Smith, T. W. - Williams, P. G.: Personality nad health: Advantages and limitations of the five-factor model. *Journal of Personality*, 60, 1992, s. 295-423.
- Šmeljev, A. G. - Pochilko, V. I.: A taxonomy-oriented study of Russian' personality-trait names. *European Journal of Personality*, Vol. 7, 1993, s. 1-17.
- Tellegen, A.: Structures of mood and personality and their relevance to assessing anxiety, with an emphasis on self-report. In: Tuma, A. H. - Maser, J. D. (Eds.), *Anxiety and the anxiety disorders*, Hillsdale, NJ, Erlbaum 1985.
- Tett, R. P. - Jackson, D. N. - Rothstein, M.: Personality measures as predictors of job performance: A meta-analytic review. *Personell Psychology*, 44, 1991, s. 703-742.
- Watson, D. - Pannebaker, J. W.: Health complaints, stress and distress: Exploring the central role of negative affectivity. *Psychological Review*, 96, 1989, s.

- White, G. M.: Conceptual universals in interpersonal language. *American Anthropologist*, 82, 1980, s. 759-781.
- Widiger, T. A. - Trull, T. J.: Personality and psychopathology: An application of the five-factor model. *Journal of Personality*, 60, 1992, s. 364-392.
- Wiggins, J. S.: A psychological taxonomy of trait-descriptive terms: The interpersonal domain. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1979, 395-412.
- Wiggins, J. S. - Trapnell, P. - Phillips, N.: Psychometric and geometric characteristic of the revised Interpersonal Adjective Scales (IAS-R). *Multivariate Behavioral Research*, 23, 1988, s. 517-530.
- Yang, K. - Bond, M. H.: Exploring implicit personality theories with indigenous or imported constructs: The Chinese case. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1990, č. 6, s. 1087-1095.
- Zuckerman, M. - Kolln, E. A. - Price, L. - Zoob, I.: Development of sensation seeking scale. *Journal of Consulting Clinical Psychology*, 32, 1964, s. 420-426.
- Zuckerman, M.: The psychophysiology of sensation seeking. *Journal of Personality*, 58, 1990, s. 313-345.
- Zuckerman, M.: What is a basic factor and which factors are basic? Turtles all the way down. *Personality and Individual Differences*, 13, 1992, č. 6, s. 675-681.

SOUHRN

„Big Five“ přístup k osobnosti byl dosud ověřován v několika rovinách. Autoři studie se zabývají interkulturním srovnáním výskytu pěti faktorů popisu osobnosti v různých jazycích, „Big Five“ ve vztahu k jiným strukturálním modelům a osobnostním dotazníkům, uplatněním pětifaktorového modelu v praxi a jeho kritikou.

Pět faktorů, původně identifikovaných v angličtině, se nyní potvrzuje i v holandštině, němčině, italštině, ruštině a čínštině, a v jazyce A'are a Orissa. Rozpracované jsou výzkumy v maďarštině, polštině a češtině.

V článku autoři dále stručně srovnávají Big Five s jinými strukturálními modely a uvádějí pokus o integraci dimenzionálního modelu popisu osobnosti s modelem kruhovým.

Pětifaktorová struktura popisu osobnosti je hledána v položkách osobnostních dotazníků. Byl rovněž zkonstruován dotazník měřící jednotlivé dimenze „Big Five“.

V poslední době je Big Five přístup využíván i v aplikačních oblastech psychologie jako je např. poradenství, klinická praxe, forenzní psychologie.

Kritika je vedena nejenom ze strany psychologů nesdílejících přesvědčení o universální platnosti pěti faktorů, ale i stoupenci Big Five mají výhrady týkající se samotné metody faktorové analýzy, výběru a taxonomie osobnostně relevantních termínů, počtu a interpretace jednotlivých faktorů i teoretických východisek.